

УДК 343.91:336

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.52>

РОЗРОБЛЕННЯ НОВИХ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЛІДЕРА ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ ГРУП У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

Пашинська І.В.,*аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики**Державний податковий університет**<https://orcid.org/0000-0001-5573-4093>*

Пашинська І.В. Розроблення нових концептуальних підходів до визначення криміналістичної характеристики лідера організованих злочинних груп у сфері економіки.

У статті висвітлено організовану злочинну групу у сфері економіки, як стійке об'єднання осіб, які організувалися для регулярної спільної злочинної діяльності з корисливою метою і для досягнення контролю у певній соціальній сфері або на певній території.

Зазначено, що злочинне середовище, в якому переважно відбувається діяльність організованих злочинних угруповань, вимагає від їх учасників ряду особистих якостей, які дозволяють їм успішно в ньому функціонувати. Важливим елементом криміналістичної характеристики злочинної групи є визначення у ній лідера. У соціальній психології під лідером злочинного середовища у сфері економіки розуміється член групи, який спонтанно висувається на роль неофіційного керівника в умовах певної, специфічної і, як правило, досить значущої ситуації, щоб забезпечити організацію спільної, колективної діяльності людей для найшвидшого та успішного досягнення спільної мети. При вивченні організованої злочинності у сфері економіки, спостерігаються закономірності висування лідера, який у злочинних групах є організатором та керівником усієї групової злочинної діяльності.

Також виділено, що у діяльності організованих злочинних груп обов'язково передбачено засвоєння не лише «технології» своїх функцій, а й її ідеології та психології: норм так званої «ієрархізованої» поведінки, спілкування; норм дисципліни у співтоваристві; ціннісної орієнтації; систем розпізнавання «свій / чужий» та інших елементів злочинної субкультури. При вивченні організованої злочинності у сфері економіки, спостерігаються закономірності висування лідера, який у злочинних групах є організатором та керівником усієї групової злочинної діяльності. Лідер організованої злочинної групи у сфері економіки виконує певні функції: організаторську, інформаційну, стратегічну, нормативно-ціннісну та дисциплінарну.

Зокрема, лідерам організованих злочинних груп у сфері економіки властиві прагматизм, організаторські здібності, хитрість і прагнення виділитися серед учасників групи. На основі досліджень нами підведено підсумок, що лідер організованої злочинної групи у сфері економіки – небезпечний злочинець, організатор, що негативно впливає на інших членів групи, та що тримає їх у покорі та страху. Виявити та викрити його – надзвичайно важке завдання.

Зроблено висновок, що лідер організованої злочинної групи у сфері економіки – небезпечний злочинець, організатор, що негативно впливає на інших членів групи, що тримає їх у покорі та страху. Виявити та викрити його – надзвичайно важке завдання. Проте добре продумана, обґрунтована тактика розслідування кримінальних правопорушень, вчинених групою, дозволяє зрештою викрити її лідера та всіх співучасників, повністю розкрити кримінальне правопорушення та встановити істину.

Ключові слова: криміналістична характеристика, організована злочинність у сфері економіки, лідер організованої злочинної групи.

Pashynska I.V., Development of new conceptual approaches to determining the forensic characteristics of the leader of organized criminal groups in the economic sphere.

The article highlights an organized criminal group in the field of economy, as a stable association of persons who have organized themselves for regular joint criminal activity with a selfish purpose and to achieve control in a certain social sphere or in a certain territory. It is noted that the activities of organized criminal groups necessarily involve the assimilation of not only the «technology» of their functions, but also its ideology and psychology: norms of so-called «hierarchical» behavior and communication; norms of discipline in the community; value orientation; recognition systems «own / foreign» and other elements of the criminal subculture.

When studying organized crime in the economic sphere, there are patterns in the nomination of a leader who, in criminal groups, is the organizer and head of all group criminal activity. The leader of an organized criminal group in the economic sphere performs certain functions: organizational, informational, strategic, normative-value and disciplinary. In particular, the leaders of organized criminal groups in the economic sphere are characterized by pragmatism, organizational skills, cunning and the desire to stand out among the group members. In general, the modern leader of an organized criminal community has the following characteristics: experience in criminal activity; strong will; fairly high level of mental abilities; the ability to keep one's word; entrepreneurial spirit; communication skills; determination in actions; speed of orientation and ability to make decisions in difficult situations for the criminal community; the ability to ensure the secrecy of criminal offenses being prepared and initiated; knowledge of internal and external conditions of functioning of economic relations of the state; authoritarianism; cruelty; willingness to do anything to achieve the goal; the ability to subordinate others; belief in one's own superiority; motivation and dominance of self-interest - enrichment; lack of empathy; attitude towards people as a tool for achieving one's goal.

On the basis of research, we concluded that the leader of an organized criminal group in the field of economy is a dangerous criminal, an organizer who negatively affects other members of the group and who keeps them in submission and fear. Identifying and exposing him is an extremely difficult task.

Key words: forensic characteristics, organized crime, leader of an organized criminal group.

Постановка проблеми. Учасники організованих злочинних груп у більшості випадків мають риси та властивості особистості професійних злочинців. Це впливає з такої ознаки організованої злочинності, як постійний чи систематичний характер та спеціалізація відповідної діяльності. Причому оволодіння необхідними знаннями, навичками, вміннями для участі у діяльності організованих злочинних груп обов'язково передбачає засвоєння не лише «технології» своїх функцій, а й її ідеології та психології: норм так званої «ієрархізованої» поведінки, спілкування; норм дисципліни у співтоваристві; ціннісної орієнтації; систем розпізнавання «свій / чужий» та інших елементів злочинної субкультури. З огляду на це єдиної характеристики особистості учасника організованої злочинності немає. Диференціація цієї характеристики пов'язана зі специфікою мотивації входження до організованої струк-

тури, ступеня стійкості та масштабу діяльності організованої злочинної групи (спільноти), напрямку та змісту злочинної діяльності, ролі функції, минулого життєвого та кримінального досвіду.

Організовану злочинну групу у сфері економіки можна визначити, як стійке об'єднання осіб, які організувалися для регулярної спільної злочинної діяльності з корисливою метою і для досягнення контролю у певній соціальній сфері або на певній території. Як видно з цього визначення, організовану злочинну групу відрізняє від злочинної групи осіб, які вчиняють кримінальне правопорушення за попередньою змовою, її основа – регулярна спільна узгоджена злочинна діяльність її учасників, а також засіб досягнення корисливої мети – прагнення досягти економічного контролю над тими чи іншими сферами діяльності для досягнення надприбутків. У зв'язку з цим, для практики розслідування даних кримінальних правопорушень, важливе місце має розроблення нових концептуальних підходів до визначення криміналістичної характеристики учасників організованих злочинних груп у сфері економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання характеристики учасників організованих злочинних груп розглядали у своїх працях О.О. Алексєєв, П.Д. Біленчук, В.К. Гавло, Л.Ф. Гула, Е.Г. Джакшієв, В.А. Зразковий, В.В. Пясковський, О.В. Пчеліна, Г.А. Матусовський, С.С. Мірошніченко, Г.М. Мудьюгін, І.В. Смаль, В.П. Корж О.Є. Користін, С.С. Чернявський, С.А. Шепетько і ін. Не применшуючи значення цих та багатьох інших досліджень, дана проблематика все ще потребує криміналістичної характеристики лідера організованих злочинних груп у сфері економіки.

Формулювання мети статті. Мета даної статті полягає в розробленні нових концептуальних підходів до визначення криміналістичної характеристики лідера організованих злочинних груп у сфері економіки.

Виклад основного матеріалу. У складі організованих злочинних груп у сфері економіки немає випадкових людей, не підготовлених своїми попередніми поглядами життя і фактами біографії до ведення злочинної діяльності.

Злочинне середовище, в якому переважно відбувається діяльність організованих злочинних угруповань, вимагає від їх учасників ряду особистих якостей, які дозволяють їм успішно в ньому функціонувати. Важливим елементом криміналістичної характеристики злочинної групи є визначення у ній лідера. У соціальній психології під лідером злочинного середовища у сфері економіки розуміється член групи, який спонтанно висувається на роль неофіційного керівника в умовах певної, специфічної і,

як правило, досить значущої ситуації, щоб забезпечити організацію спільної, колективної діяльності людей для найшвидшого та успішного досягнення спільної мети. При вивченні організованої злочинності у сфері економіки, спостерігаються закономірності висування лідера, який у злочинних групах є організатором та керівником усієї групової злочинної діяльності.

У літературі справедливо вказується на важливість чіткого визначення змісту термінів «лідер», «організатор», «керівник» [1, с. 245]. Використання зазначених термінів пов'язані з тим, з яких позицій розглядається постать лідера (організатора). Якщо про злочинну групу йдеться з позицій соціальної психології, то правильно використовувати термін «лідер», з погляду правової оцінки відповідно до термінології кримінального права доречно іменувати лідера – організатором.

Висунення лідера у злочинних групах відбувається стихійно, у міру їх розвитку та функціонування. Як зазначає А.М. Кислий, «Лідерство за своїм результатом одночасно має, як об'єктивні (інтереси, цілі, потреби та завдання групи в конкретній ситуації), так і суб'єктивні (індивідуально-типологічні особливості індивіда, як ініціатора та організатора групової діяльності) фактори» [2, с. 79].

Суть об'єктивного фактору при висуванні лідера в злочинній групі у сфері економіки полягає в тому, що в лідери висувається та особа, яка найбільш корисна для діяльності – вчинення групових кримінальних правопорушень. В той же час цінність лідера визначається групою осіб через успішність її спільної злочинної діяльності. Саме успішна специфічна діяльність – вчинення групових кримінальних правопорушень – сприяє висуванню та закріпленню у злочинній групі даної особи, як лідера.

Суб'єктивний чинник полягає в тому, що особа, що висувається в лідери, має певні особистісні якості, які необхідні для здійснення функцій лідера в злочинній групі. Ю.Ф. Іванов, який досліджувала організовані групи, вказував, що на чолі організованих груп ставали люди найбільш активні, енергійні, рішучі, які володіють непоганим інтелектом, злочинним досвідом, твердістю характеру, уміють завдяки цим якостям нав'язати віру у себе, підпорядкувати собі інших, зайняти найвищу ступінь в ієрархічній структурі групи, керувати її злочинною діяльністю, тощо» [3, с. 123].

Висунення лідера відбувається поступово, у міру розвитку та функціонування злочинної групи. У процесі еволюції у злочинній групі все чіткіше вимальовується ядро більш деморалізованих та досвідчених злочинців, які в міру ускладнення організованої злочинної діяльності стають «кристалізуючим» центром, висту-

паючи в ролі ініціаторів та стимулюючи інших до вчинення кримінального правопорушення. І лише у групах високого психологічного розвитку – організованих групах і злочинних організаціях – феномен лідерства представлений у його «класичному» виді. У цих групах лідер проходить шлях від особи, що володіє схильністю до лідерства і виявляє ці схильності час від часу, до справжнього керівника, організатора злочинної групи, без участі якого не вирішується жодне питання.

Існують випадки, коли змінюється ситуація, потреби, завдання та цілі групи, масштаби злочинної діяльності. Як тільки лідер стає менш корисним групі, майже неминуча його зміна. «Причиною зміни лідера зазвичай виявляється нею невідповідність вимогам, нормам, цілям та завданням групи. Зміна лідера, може виникнути, як внаслідок надмірної авторитарності лідера, що перестає зважати на групу, так і в результаті нездатності колишнього лідера впоратися з новими, більш складними завданнями групової діяльності» [4, с. 9].

Лідер організованої злочинної групи у сфері економіки виконує певні функції: організаторську, інформаційну, стратегічну, нормативно-ціннісну та дисциплінарну.

Організаторська функція лідера реально проявляється в тому, що він створює, організує та керує злочинною діяльністю всієї групи, займається підготовкою та контролює здійснення злочинних дій. Ця діяльність призводить до більшої згуртованості та організованості групи.

Інформаційна функція лідера тісно пов'язана з організаторською. Без нової інформації, яка потрібна для функціонування злочинної групи у сфері економіки, неможливе її існування. Лідер організує надходження інформації, аналізує її та у потрібних випадках передає членам групи. Здійснюючи інформаційну функцію, лідер діє у двох напрямках: підтримує зовнішні зв'язки групи, отримуючи інформацію ззовні, і водночас збирає відомості від членів групи про внутрішнє життя самої групи (настрою, задуми, надії, відносини між членами тощо)» [5, с. 140]. Ця функція дозволяє лідеру завжди володіти зовнішньою обстановкою та контролювати дії у групі.

Стратегічна функція лідера у тому, що злочинна група живе його ідеями, здійснює його плани та задуми. Лідер краще за інших бачить цілі та завдання, можливості групи, прогнозує ймовірні труднощі, визначає майбутні напрями злочинної діяльності у сфері економіки, зміни в персональному складі, шляхи використання здобутих цінностей, грошей тощо.

Лідер бере активну участь у формуванні єдності поглядів, позицій і переконань всіх членів організованої злочинної групи у сфері еконо-

міки. Нормативно-ціннісна єдність в орієнтації всіх учасників забезпечує групі єдність дій та вчинків у ситуаціях (непланованих, раптових, пов'язаних із ризиком та небезпекою дій).

Зокрема, лідерам організованих злочинних груп у сфері економіки властиві прагматизм, організаторські здібності, хитрість і прагнення виділитися серед учасників групи. Загалом сучасному лідеру організованого злочинного співтовариства притаманні такі характерні риси: наявність досвіду злочинної діяльності; сильна воля; досить високий рівень розумових здібностей; уміння тримати слово; підприємницький дух; комунікативні навички; рішучість у діях; швидкість орієнтування та здатність приймати рішення у складних для злочинного співтовариства ситуаціях; здатність забезпечувати таємницю кримінальних правопорушень, що готуються та ініціюються; знання внутрішніх і зовнішніх умов функціонування економічних відносин держави; авторитаризм; жорстокість; готовність на все для досягнення мети; здатність підпорядковувати собі інших; віра у власну перевагу; мотивація та домінування власного інтересу – збагачення; відсутність емпатії; ставлення до людей, як інструменту досягнення своєї мети.

У криміналістичній літературі виділяють три типи лідерів злочинних формувань: ті що вміють надихати, ініціатори, лідери-організатори.

Лідери які вміють надихати, як правило, виконують функцію технічного або «кримінального» радника, юрист-консульта, який застерігає членів усієї групи від небезпечних для її існування дій. Водночас такий керівник часто є психологічно сильною особистістю, здатною посилити рішучість своїх підлеглих тощо.

Лідери-ініціатори — нестійкий, перехідний лідер в організованому злочинному співтоваристві. Дуже часто поєднує ініціативу з організаторськими функціями. Як правило, такий лідер стає справжнім ініціатором певного напрямку організованої злочинної діяльності.

Центральною фігурою організованого злочинного формування, як правило, є лідер-організатор. Часто в цій ролі виступає особа зі стійко криміногенним типом особистості, що характеризується високим ступенем асоціальної спрямованості, стійким злочинним уявленням про світ, яка не шукає відповідну кримінальну ситуацію, а сама її створює своїми цілеспрямованими діями. Для звичайних учасників організованого злочинного формування основним стереотипом поведінки є беззаперечна покора лідеру.

Висновки. Для більшості учасників організованих формувань характерна така психологічна особливість, як переконаність у безпеці заняття злочинною діяльністю, у безкарності цієї діяльності. Слід згадати й про таку деталь,

яка в цілому характерна для типу особистості організованого злочинця, як приховування способу життя та поведінки, що відповідає закону.

За стилем керівництва організованою злочинною групою у сфері економіки виділяються лідери, які використовують авторитарні методи управління, демократичний стиль, що поєднують у своїй діяльності як авторитарні, так і демократичні методи. Авторитарні лідери одноосібно вирішують усі питання життя та діяльності групи, здійснюють тверде керівництво, підтримують жорстку дисципліну та суворо стежать за неухильним виконанням прийнятих групою норм поведінки. Авторитарний лідер не терпить заперечень і порад, приймає всі рішення сам, а решта виконує його волю.

Можемо констатувати, що лідер організованої злочинної групи у сфері економіки – небезпечний злочинець, організатор, що негативно впливає на інших членів групи, що тримає їх у покорі та страху. Виявити та викрити його – надзвичайно важке завдання. Проте добре продумана, обґрунтована тактика розслідування кримінальних правопорушень, вчинених групою, дозволяє зрештою викрити її лідера та всіх співучасників, повністю розкрити кримінальне правопорушення та встановити істину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шепітько В.Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / В.Ю. Шепітько; за ред. акад. НАН України В.Я. Талія. Х.: Право. 2001. 560 с.
2. Кислий А.М. До питання про зміст понять «організована група» та «злочинна організація» у теоретико-правовому аспекті. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика): науково-практичний журнал. Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю. Київ, 2014. № 1 (32). С. 78–83.
3. Іванов Ю.Ф. Теоретичні та прикладні проблеми протидії організованій злочинності. Київ: Вид. ПАЛІВОДА А.В., 2006. 264 с.
4. Дергач Л.В. Розслідування вимагань, вчинених організованими злочинними групами, у сучасних умовах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2011. 20 с.
5. Дудніков А.Л. Проблеми встановлення взаємозв'язків між способом та іншими елементами криміналістичної характеристики злочинів у сфері економічної діяльності. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО». 2017. № 24. С. 139–144.